

शालग्रामं, क्षी, अत्यन्तमसम् । वातुके, त्रि । इति मेदिनी । (शल्यं शल्य इदम् । शल्यरी + अण् ।) शल्यरीसम्बन्धिनि, त्रि ।

शल्यरी, क्षी, रात्रिः । इत्यमरटीकायां भरत-
धृतवाचस्पतिः ।

शल्य, ङ ऋ कत्यने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भा०-
आत्म०-सक०-सेट् ।) कत्यने प्रशंसायाम् । ङ,
शल्यते गुणिनं गुणी । ऋ, अश्रुशल्यत् ।
इति दुर्गादासः ।

शल्यः, पुं, (शल्यते प्रशंस्यते इति । शल्य +
घञ् ।) मत्स्यभेदः । गजाङ्ग इति ख्यातः ।
प्रकारः । वृक्षविशेषः । तत्पर्यायः । सर्जः २
कार्यः ३ अन्धकार्यकः ४ शल्यसम्बरः ५ । इत्य-
मरः ॥ शङ्कुवृक्षः ६ । इति रत्नमाला ॥ नद-
भेदः । इति शब्दरत्नावली ॥ शल्यवृक्षः । स तु
शल्यवाहनराजः । इति विश्वः ॥ वृक्षमात्रम् ।
इति राजनिर्घण्टः ॥ शाली भस्ते धीवर एव
दाश इत्युभयैर्नामालयादिः । इत्यादिश्च ।
केवर्त्त इव बहुराजोवीर्यलसाली वसन्तकाल
आजगाम । इति वासवदत्तश्लेषात् । केवर्त्त-
पक्षे शाली मत्स्यविशेषः । वसन्तपक्षे शालस्य
पुष्पं शालम् । इति भरतः ॥

शल्यग्रामः, पुं, विष्णुमूर्तिविशेषः । स च गण्ड-
कुण्डववचकोटकृतचक्रयुक्तशिला । दारकीझव-
तादृशशिला च । तस्य माहात्म्यलक्षणादि
यथा,—

“प्रसङ्गात् कथयिष्यामि शल्यग्रामशिलाचैवम् ।
निष्कामो सुक्तिमाप्नोति मूर्तिं ध्यायन् स्तुवन्
जपन् ॥

शङ्खचक्रगदापद्मं केशवाख्यो गदाधरः ।
शालकौमोदकौचक्रशङ्खौ नारायणो विभुः ॥
स च शङ्खजपदो माधवः श्रीगदाधरः ।
गदाजशङ्खचक्रौ वा गोविन्दाख्यो गदाधरः ॥
यद्वाशङ्खादिगदिने विष्णुशङ्खाय वै नमः ।
सशङ्खजगदाचक्रमधुखदन्मूर्तये ॥
नमो गदाविचक्राजयुक्तत्रैविक्रमाय च ।
साविकौमोदकौपद्मशङ्खचक्रामनमूर्तये ॥
शङ्खजचक्रगदिने नमः श्रीधरमूर्तये ।
क्षुभीकेश साविगदाशङ्खपद्ममोस्तु ते ॥
शालशङ्खगदाचक्रपद्मनाभस्वरूपिणे ।
दामोदर शङ्खगदाचक्रपद्ममोस्तु ते ॥
साविशङ्खगदाजाय वासुदेव नमो नमः ।
शङ्खजचक्रगदिने नमः सङ्कर्षणाय च ॥
शङ्खचक्रगदाजाय धृतप्रद्युम्नमूर्तये ।
नमोऽनिरुद्धाय गदाशङ्खजवरधारिणे ॥
शालशङ्खगदाचक्रपद्मयोत्तममूर्तये ।
नमोऽधोचक्ररूपाय गदाशङ्खविधारिणे ॥
त्रुविंशमूर्तये पद्मगदाशङ्खविधारिणे ।
पद्माविशङ्खगदिने नमोऽस्त्वय्युत्तममूर्तये ॥
सशङ्खचक्राजगदं जनार्दनमिहो नमः ।
उपेन्द्रं गदिनं साविपद्मशङ्ख नमोऽस्तु ते ॥
सचक्राजगदाशङ्खयुक्ताय हरिमूर्तये ।

सगदाजाविशङ्खाय नमः श्रीकृष्णमूर्तये ॥
शल्यग्रामशिलाद्वारगतलक्षद्विचक्रयुक्तः ।
शुक्लाभाख्यश्च सोऽद्याहः सदैव श्रीगदाधरः ॥
लक्षद्विचक्रो चक्राभः पूर्वभागास्तु पुष्कलः ।
सङ्कर्षणोऽथ प्रद्युम्नः सङ्खचक्रस्तु पीतकः ॥
स दीर्घः स शिरश्चो योऽनिरुद्धस्तु वत्सलः ।
नानाहारद्विरेखश्च अथ नारायणोऽसितः ॥
मध्ये गदाकृता रेखा नामिपद्ममहोन्नतः ।
पृथुचक्रो वृषिंही वः कपिलोऽयान्निविन्दकः ॥
अथवा पञ्चविन्दस्तुपूजनं व्रजचारिणः ।
वराहशक्तिजिह्वोऽद्याद्विषमद्वयचक्रकः ॥
नीलजिह्वरेखः स्थूलोऽथ कूर्ममूर्तिः खविन्दमान् ।
लघ्याः सवत्सलावर्त्तः पाङ्कजोन्नतपृष्ठकः ॥
श्रीधरः पञ्चरेखोऽद्यादनमालागदाङ्कितः ।
वामनो वत्सलो नाम वामचक्रः सुरेश्वरः ॥
नानावर्णोऽनेकवर्त्तनगोभीगी त्वनन्तकः ।
स्थूलो दामोदरो नीलो मध्ये चक्रः सुनीलकः ॥
संकीर्णदारको वोऽद्यादथ व्रजा सुमोहितः ।
सदीर्घरेखा शुधिर एकचक्राख्यजः पृथुः ॥
प्रद्युम्नश्चः स्थूलचक्रः लघ्योऽविन्दश्च विन्दुमत् ।
हयग्रीवोऽङ्कुशाकारः पञ्चरेखः ममन्तकः ॥
वैकुण्ठोऽमलवदभाति एकचक्रात्मकोऽसितः ।
मत्स्यो दीर्घाङ्गुलाकारो द्वाररेखस्तु पाङ्कजः ॥
वामचक्रो दक्षरेखः श्यामो वोऽयान्निविन्दकः ।
शल्यग्रामे द्वारकायां स्थिताय गदिने नमः ॥
एकेन लक्षितो वोऽद्याहदाधारी सुदर्शनः ।
लक्ष्मीनारायणो द्वाभ्यां त्रिभिर्मूर्तिस्त्रिविक्रमः ॥
चतुर्भिश्च चतुर्भ्यो वासुदेवश्च पञ्चभिः ।
प्रद्युम्नः वज्रभिरैवायात् सङ्कर्षण इतः स्तुतः ॥
पुरुषोत्तमोऽष्टभिः स्थाञ्च नवयूहो नवान्नितः ।
दशावतारो दशभिरनिरुद्धोऽवतादथ ।
द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वो ह्यनन्तकः ॥”
इति पाद्मे पातालखण्डे १० अध्यायः ॥
अपि च ।

ईश्वर उवाच ।

“शल्यग्रामे मयौ यन्मे मण्डले प्रतिमास्तु च ।
नित्यम् श्रीहरेः पूजा केवलेन जलेन तु ॥
गण्डक्यामेकदेशे तु शल्यग्रामस्थलं महत् ।
पाषाणान्तर्भव यत्तत् शल्यग्राममिति स्थितम् ॥
शल्यग्रामशिलास्यार्थात् कोटिजम्बानाश्रयम् ।
किं पुनर्जननं तत्र हरेः सान्निध्यकारणम् ॥
शल्यग्रामिकयजनात् श्रुतलिङ्गफलं लभेत् ।
बहुभिर्जन्मभिः पुण्यैर्यदि लज्जाशिलां लभेत् ॥
गोष्यदेन च चिह्नेन तेन वै जायते नरः ।
आदौ शिलां परीक्षेत क्षिप्रं श्रेष्ठश्च मेच-
काम् ॥
अलक्ष्णा मध्यमा प्रोक्ता मिश्रा मिश्रफलप्रदा ।
सर्वकामप्रदा सौम्या कराला भयदुःखदा ॥
क्षिप्रं च श्रीकरी निम्नं रूक्षा दारिद्र्य-
दायिका ।
क्षुद्रा क्षुद्रफला प्रोक्ता स्थूला स्थूलफलप्रदा ॥
सदा काष्ठे स्थितो वज्रिर्मध्यमे च प्रकाशते ।

यथा तथा हरिर्वापी शालग्रामे प्रकाशते ॥
प्रत्यहं द्वादश शिलाः शल्यग्रामस्य योऽर्चयेत् ॥
द्वारवत्ताः शिलायुक्ताः स वैकुण्ठे महीयते ॥
शल्यग्रामशिलायान्तु गङ्गां लक्ष्यते नरः ।
पितरस्तस्य तिष्ठन्ति तृप्ताः कल्पान्तरं दिवि ॥
शल्यग्रामशिला यत्र यत्र द्वारवतीशिला ।
तत्र विष्णुपुरं याति कृतार्थं योजनत्रयम् ॥
जपपूजा च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ।
मनस्कामः सदाभीष्टं क्रोशमात्रं समन्ततः ॥
कौकटेऽपि तत्रो याति वैकुण्ठभवनं नरः ।
शल्यग्रामशिलायां यो मन्त्रस्तुत्यादयेन्नरः ॥
विक्रता चातुमन्ता च यः परीचातुमोदकः ।
सच ते नरकं याति यावदाहृतसंश्रयम् ॥
अतस्तं वर्जयेद्देव ! हरिविक्रयश्चक्रयम् ।
शल्यग्रामोद्भवो देवो यो देवो द्वारकोद्भवः ।
उभयोः सङ्गमो यत्र सुक्तिस्तत्र न संशयः ॥
द्वारकोद्भवः शुक्लश्च बहुचक्रेण चिह्नितः ।
चक्रमाधौत शिवाकारचित्खरूपनिरञ्जनम् ॥
नमोऽस्त्योङ्काररूपाय सदानन्दस्वरूपिणे ।
शल्यग्रामे महाभाग भक्तस्याशुयहं कुरु ।
तथा युतस्य धर्मस्य कृष्णस्यस्य मे प्रभो ॥”
इति तत्रैव ११ अध्यायः ॥

अपरञ्च ।

ब्राह्मण उवाच ।

“गण्डकीयं नदी राजन् ! सुरासुरनिषेविता ।
पुण्योदकपरीवाहे हतपातकसंशया ॥
दर्शनाभ्यानेन पापं क्षणं नानु कर्मणं दहेत् ।
वाचिकं स्वीयतीयस्य पानतः पापसंशयम् ॥
पुरा वृष्टाः प्रजानायः प्रजाः सर्व्वा विपाप्मनः ।
खगळादिपुष्टोऽनेकपापघ्नी हृदयानिमाम् ॥
यनां नदीं ये पुण्योदां शृण्वन्ति सुतराङ्गणीम् ।
ते गर्भभाजो नैव स्युरपि पापहतो नराः ॥
तस्यां भवा ये चाश्मानश्चक्रचिह्नैरलङ्कृताः ।
ते साक्षाद्भगवन्तो हि खखरूपधराः पराः ॥
शिलाः संपूजयेद्यस्तु निम्नं चक्रयुताः सदा ।
न जातुचिप्पन्मया वै ज्वरं सप्तपाविशेत् ॥
पूजयेद् यो नरो धीमान् शल्यग्रामशिलां
वराम् ।
तेनारवता भावं दम्भमोहवियोगिना ॥
परदारपरमथविमुखेन नरेण च ।
पूजनीयः प्रयत्नेन शल्यग्रामः सचक्रकः ॥
द्वारवत्ता भवं चक्रं शिला वै गण्डकीभवा ।
पुंसां चत्वारहर्त्तव पापं जन्मशतार्थितम् ॥
अपि पापसहस्राणां कर्ता तावन्नरो भवेत् ।
शल्यग्रामशिला व्यापः पीत्वा पूयेत तत्तृचक्षात् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वेदपथे स्थितः ।
शल्यग्रामं पूजयित्वा यद्वस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥
न कदाचित् स्थिया कार्यं शल्यग्रामस्य पूजनम् ।
भक्तुर्दीनाथ सुभगा सर्वलोकहिते ववा ॥
मोहात् सृष्टेः मङ्गला जन्मश्रीलगुणान्विता ।
हित्वा पुण्यसङ्ग्रहं सत्वरं नरकं व्रजेत् ॥
स्त्रीपाणिमुक्तपुण्याणि शल्यग्रामशिलोपरि ।